

<https://doi.org/10.62837/2025.10.585>

ARZU VAHİD QIZI MƏMMƏDXANLI
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
ixtisası: Türk xalqları ədəbiyyatı
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının
Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu
<https://orchid.org/0009-0000-0041-7699>
arzu2572@rambler.ru
(+99450) 549 74 04

XX ƏSRİN II YARISINDA AZƏRBAYCAN ŞİFAHİ XALQ ƏDƏBİYYATININ TÜRKIYƏDƏ TƏDQIQI VƏ NƏŞRİ MƏSƏLƏLƏRİ

XX əsrin II yarısında Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatının (ortaq və ortaq olmayan ədəbi nümunələr) Türkiyədə tədqiqi və nəşri məsələləri daha da genişlənmiş, böyük tədqiqatlar və onların kütləviləşdirilməsi reallaşdırılmışdır. Əsas oraq ədəbi-mədəni dəyərlərdən oğuznamələr, “Kitabi-Dədə Qorqud”, “Koroğlu” eposu, xalq mahnıları, bayatılar, Molla Nəsrəddin lətifələri və s. daha əhatəli səviyyədə tədqiq və nəşr baxımından diqqət çəkir. Əlbəttə, bu milli-mədəni oraq miras XX əsrin I yarısından tədqiq olunmağa başlanmış, ancaq daha böyük miqyasda XX əsrin II yarısında tədqiq və nəşr məsələləri genişlənmiş, konseptual istiqamət təşkil etmişdir. Bu ədəbi dəyərləri araşdırdıqda türk mədəniyyətinin vahid təşəkkülünü və yüksələn xətt üzrə inkişaf səviyyəsini izləmək mümkün olur.

Azərbaycan xalq ədəbiyyatının XX əsrdə Türkiyədə tədqiqi və nəşri dövrünü elmi təsnifat prinsipinə əsasən iki dövrə bölmək daha məqsədəuyğun hesab olunur:

1. Sovet dönməndə Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatının tədqiq və nəşr məsələləri (1950-1991);

2. Azərbaycanın müstəqilləşməsinin başlanğıcında şifahi xalq ədəbiyyatının tədqiqi və nəşri (1991-2000).

Ancaq qeyd etmək lazımdır ki, bu dövrlər bir-birinə kontaminasiya olunmuş formada əsərlərin tədqiq və nəşrində öz ifadəsini tapa bilər. Bundan əlavə, burada XX əsrin II yarısında xalq nümunələri 50-ci illərdən götürülmüş və yaxud Sovet dönməndən sonrakı dövr cəmi doqquz il əsasında müstəqilliyin başlanğıcı dövrü olaraq tədqiqata cəlb olunmuşdur. Ancaq müxtəlif ardıcılığın nəzərə alaraq bu dövrlərin bir neçə il uzadılması da mümkündür. Çünki tarixi-xronoloji və maddi-coğrafi zaman etibarilə XX əsrin II yarısında konkret bu illəri əhatə etsə də ədəbi-nəzəri proseslərin yaranması baxımından bir qədər təqvim trayektoriyasının uzanması da mümkündür. Hər halda bu problem araşdırma tələbatından irəli gələrək nəzərdə saxlanacaqdır.

Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, Türkiyə və Azərbaycan eyni etnik mənşəyə və yaxın coğrafi areala məxsus olduğuna görə əvvəldə də qeyd etdiyimiz kimi, ortaq ədəbi əsərlərə şərikdir. Hətta bəzi hallarda bu əsərlərdən bəhs edərkən, xüsusilə tədqiqat tarixini, məzmun və motivləri diqqətdə saxlayarkən bu nümunələri konkret areal baxımından sahiblənmək mümkün olmur. Oğuznamələr, “Kitabi-Dədə Qorqud”, “Koroğlu” eposu, xalq oyun və tamaşaları, Molla Nəsrəddin lətifələri və s. xalq ədəbiyyatı nümunələri bu aspektdən tədqiq oluna bilər. Məsələn üçün O.Ş.Gökyayın, M.Erginin təqdim və tədqiq etdiyi “Kitabi-Dədə Qorqud” abidələri Türkiyəyə aid edilməlidir, yoxsa Azərbaycan elmi çevrəsinin sərhədləri daxilində saxlanmalıdır? Təbii ki, burada yalnız Azərbaycanla bağlı hissələr deyil, həmçinin bütünlüklə bu əsərlərin tədqiqi Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına aid elmi-nəzəri tədqiqatların aparıcı mövzusu hesab olunur. Buna görə də ortaq ədəbi nümunələr tam olaraq araşdırmaya cəlb olunmalıdır. Burada yeni bölgü prinsipi meydana gəlir. Azərbaycan və Türkiyə arasında ortaq olan və ortaq olmayan şifahi xalq nümunələrinin bu aspektdən öyrənilməsi vacibliyi meydana çıxır.

1. Ortaq ədəbi nümunələr.

a) Oğuznamələr;

Oğuznamələrin tədqiqinə "Kitabi-Dədə Qorqud" istisna olmaqla Azərbaycanda XX əsrin II yarısından başlanmışdır. Aydın ki, elm aləminə indiyə qədər 20-dən çox oğuznamə məlumdur. Bunlardan “Məcməül əmsali-Məhəmmədəli” (Oğuz atalar sözləri), Dana Ata oğuznaməsi, Əndəlib oğuznaməsi, Rəşidəddin oğuznaməsi, Salır baba oğuznaməsi, Oğuznamənin uyğur versiyası (“Oğuz kağan” dastanı), Oğuznamənin Uzunkörpü variantı, Yazıçıoğlu Əlinin oğuznaməsi daha çox araşdırılmış, XX əsrin sonunda bu oğuznamələr haqqında Azərbaycanda elmi ictimaiyyətə məlumat xarakterli yazılar təqdim olunmuşdur [KDQ Ensiklopediya, II c, 2000: s. 225-235].

Ərəb əlifbası ilə yazılmış "Məcməül-əmsali-Məhəmmədəli", "Əmsali - Məhəmmədəli" və yaxud " Əmsali-türki" adalanan mənzum oğuznamə, Oğuz atalar sözü və məsəllər 1987-ci ildə ilk dəfə olaraq S.Əlizadə tərəfindən geniş tədqiq, təhlil, linqvistik və ədəbi araşdırma ilə birlikdə transkripsiya olunaraq elmi ictimaiyyətə təqdim olunmuşdur [Əlizadə, 1987: s. 3-17].

Ayrıca olaraq “Oğuz Kağan” dastanı K.Vəliyev, F.Uğurlu tərəfindən 1993-cü ildə 1959-cu il Şerbak nəşrinin əsasında tərcümə və taranskripsiya olunmuşdur [Vəliyev, K., Uğurlu, 1993: s. 9].

Elə həmin ildə “Oğuz Kağan” dastanı F.Bayat tərəfindən orijinaldan tərcümə və müxtəlif transkripsiyalarla müqayisə edilərək elmi ictimaiyyətə təhvil verilmişdir [Bayat, 1993: s.107].

Bundan əlavə Uzunkörpü oğuznaməsi, Rəşidəddin oğuznaməsi (tərcümə edən R.Şükürova, Əbülqazi oğuznaməsi (rus dilindən tərcümə edən İ. Osmanlı) kimi oğuznamələr əsas etibarilə XX əsrin sonunda Azərbaycanda tədqiq və nəşr

olunmuşdur. İstisna olanlar (Əbülqazi və yaxud Uzunkörpü oğuznaməsi kimi), bir-iki il XX əsrin II yarısını keçsə də yenə də bu dövrə aiddir. Çünki tədqiqi və nəşr hazırlığı yenə də bu dövrə düşür [Oğuznamə, 2005; Rəşidəddin, 1992; Əbülqazi, 2002].

Ortaq türk abidələrinin tədqiqi və nəşri sahəsində bu aspektdə Türkiyədə mühüm işlər görülmüşdür. II əsrin I yarısında tədqiq və nəşr olunan oğuznamələri 1928-ci ildə Rza Nur, Ahmed Zeki Velidi Toğan, Yalçın Ali Rza, 1930-cu ildə Abdulkadir İnan, 1935-ci ildə Orkun Hüseyn Namik, 1939-cu ildə H.Erenkum və s. tədqiqatçılar elmi-kütləvi ictimaiyyətə təqdim etmişlər [Bibliografiya, 2015: s. 494-498].

XX əsrin II yarısında oğuzşünaslıqda daha geniş addımlar atılmışdır. Z.V.Toğanın Z.V.Toğanın farscadan türkcəyə tərcümə etdiyi “Rəşidəddin oğuznaməsi” belə XX əsrin II yarısında, konkret olaraq 1972-ci ildə onun tələbəsi Tuncar Baykara tərəfindən alimin vəfatından sonra nəşr olunmuşdur [9, Baxşəliyeva, 2010: s. 23].

Türkiyədə Oğuz atalar sözü və məsəlləri adlanan I əlyazmadan (“Hazihi-r-risaləti-min kəlimatei Oğuznamə əl məşhur bi-atalar sözü”) O.Ş.Gökyay, A.Binyazar və b. alimlər də yararlanmış, onu eyni ilə yenidən öz kitablarında nəşr etdirmişlər [KDQ Ensiklopediya, II c, 2000: s. 226].

Qeyd edək ki, yuxarıda göstərdiyimiz kimi, “Əmsali-Məhəmmədli” adlanan II əlyazma tam olaraq tədqiq və nəşrlə birgə 1987-ci ildə Bakıda nəşr olunmaqla bərabər, 1992-ci ildə Türkiyədə (İstanbul) nəşr olunmuşdur [Bibliografiya, 1999: s. 20].

Dana Ata oğuznaməsi haqqında da Türkiyədə araşdırma aparılmışdır. Aydın ki, bu oğuznamə də araşdırılması etibarilə Azərbaycanda da diqqət mərkəzində olmuşdur [KDQ Ensiklopediya, II c, 2000: s. 227].

Türkiyədə Dana Ata Oğuznaməsinin tədqiqat tarixi haqqında E.B.Akhan ayrıca tədqiqat işi meydana qoymuşdur [Akhan, 2019: s. 279]. Ancaq, o, bu araşdırmada göstərir ki, “Dana Ata oğuznaməsi digər ölkələrlə yanaşı olaraq Türkiyədə öyrənilməsi etibarilə “Türkiyədəki ilim adamlarının da Dana Ata Oğuznamesi haqqında kısaca bilgi verdikləri tespit edilmişdir” [Akhan, 2019: s. 279].

Tədqiqatçı eyni zamanda qeyd edir ki, Himmet Biray tərəfindən kaleme alınan “Andelip ve Oğuznamesi” adlı makalenin girişində də Dana Ata üzərinə çalışma yapan Ahmed Bekmıradovun adı zikredilmişdir [Akhan, 2019: s. 284].

Bu baxımdan Dana Ata oğuznaməsi haqqında Türkiyədəki əsas qaynaq elə E.B.Akhanın araşdırması hesab oluna bilər.

Əndəlib oğuznaməsinin (Əndəlib Nurmühəmməd) Türkiyədə araşdırılması da geniş vüsət tapmamışdır. H.Gezer göstərir ki, Əndəlib oğuznaməsi ilə bağlı Türkiyədə görülən işlərdən 2011 və 2021-de Mustafa Aça tərəfindən

“Oğuznamecilik Geleneği ve Andalıp Oğuznamesi” yapılan çalışma esastır [Gezer, 2023: s. 130].

Eyni zamanda araşdırmaçı qeyd edir ki, 1770 yılında vefat eden Andelipin Türkiyede sadece Yusufu-Züleyha ve Oğuzname eserleri üzerine çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar da yazma eserlerden değil Türkmenistanda yayımlanan metinler üzerinden yapılmıştır [Gezer, 2023: s. 146].

Türkiyədə Rəşidəddin oğuznaməsi diqqətdə saxlanan oğuznamələrdən olmuşdur. Ola bilsin bu ondan irəli gəlir ki, bu əsər epik əsər olmaqla bərabər, eyni zamanda tarixi-mənqəbəvi əsərdir. Türk tarixi haqqında dolğun məlumat verə bilməsi, həmçinin məzmunu etibarilə, islam inancı ilə türk xalqlarını birləşdirməsi baxımından əsər tədqiqat obyektinə çevrilmişdir. Rəşidəddin Oğuznaməsini Türkiyədə ilk tədqiq edən əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi Z.Vəlidi Toğan olmuşdur. Ancaq əsərin nəşr tarixi XX əsrin II yarısına, konkret olaraq 1972-ci ilə düşür [Baxşəliyeva, 2010: s. 23].

B.Egel də bu əsəri digər bu tipli əsərlərlə birgə farscadan türkcəyə izah, şərh və müqayisəli şəkildə tərcümə edib yayımlamış və bunları “Farsca Oğuz destanları” adlandırmışdır [Ögel, 2010: s. 145].

Türkiyədə Əbülqazi Oğuznaməsi də eyni səviyyədə elmi-kütləvi ictimaiyyətin diqqətində olmuşdur. Z.Korkmaz göstərir ki, Bu eser üzerinde Türkiyedeki ilk çalışma Muharrem Ergin tarafından yapılmış ve bu çalışma 1970 lerin başında Tercüman 1001 Temel Eser serisi içinde yayımlanmıştır [Korkmaz, 2020: s. 17].

Ümumiyyətlə, oğuznamələr hər zaman Türkiyə elminin mərkəzi mövzusu olmuş [Ögel, 1995: s. 1-56] və bu istiqamətdə aparılan işlər Azərbaycanla ortaq mədəniyyətin birgə nümunələri olaraq nəzərdən keçirilmək üçün əsas verən qaynaqlar kimi bizim də diqqət mərkəzimizdə olmuşdur.

Oğuznamələr içərisində yer alan, ayrıca tədqiqat sahəsinə çevrilib “Qorqudşünaslıq” istilahlı ilə işarələnən “Kitabi-Dədə Qorqud” eposu da Türkiyədə geniş tədqiq və nəşr olunmasıyla xüsusi olaraq diqqət çəkir. R.Əskər və N.Əskər göstərir ki, Türkiyədə Məhməd Fuad Köprülü, Kilisli Müəllim Rifət, Əbdülqadir İnan, Hüseyin N. Orkun, Pertev Naili Boratav, Əhməd Cəfəroğlu, Məhərrəm Ergin, Orxan Şaiq Gökyay, Fəxrəddin Kırzioğlu, Vələd İzbudaq, Əhməd R.Yalman, Şakir Ülkütaşır, Faxir İz, Məhmət Kaplan, Saim Sakaoglu, Semih Tezcan, Bahəddin Ögəl, Şükrü Elçin, Ənvər Şapolyo, Osman Fikri Sərtqaya, Əhməd Bican Ərcilasun, Fikrət Türkmən, Sadəddin Göməc, Cahid Öztelli, Mərtol Tulum, Tuncər Gülənsoy, Mustafa Kaçalın, Həyatı Dəvəli, Adnan Binyazar, Şərif Aktaş, Əli Duymaz, Dursun Yıldırım, Sadıq Tural, Əli Barat Alptəkin, Hakan Aslanbəzər, İlhan Başgöz, Doğan Kaya, Karqı-Ölməz Zühal, Kərimə Üstünova, Mustafa Miyasoğlu, Bəkir Sami Özsoy kimi adlı-sanlı alimlər “Dədə Qorqud” dastanı haqqında dərin məzmunlu əsərlər yazmışlar [Bibliografya, 2017: s. 4, 5].

“Kitabi-Dədə Qorqud”un nəşri sahəsində də Türkiyədə mühüm işlər görülmüşdür. Konkret olaraq bu eposun mətni, tənqidi və sadələşdirilmiş mətnləri, faksimilesi Türkiyədə əhəmiyyətli ədəbi nümunələr olaraq nəşr olunmuşdur. Bu nəşrlər H.M.Məmmədov, F.N.Vəliyev, M.Z.Qənbərova və Ş.Ə.Əhmədovanın hazırladığı “Dədə Qorqud”un bibliografiyasında əlifba sırası ilə çox əhatəli şəkildə yer almışdır. Bu nəşrlər Y.Akgü. Dede Korkut Oğuznamelerinin Drezden Elyazması (Türkmen-Çovdur varyantları), T.Alanqu Dede Korkut Kitabının İkinci Yazma Nushasi Uzerinde, N.Atsız Dede Korkut, A.Binyazar Dedem Korkut Kitabı (inceleme ve günümüzün türkçesiyle metn), C.Öztelli. Dedem Korkut, C.Güney. Dede Korkut Kitabı, E.O. Nuri. Dede Korkut, M.Ergin Dede Korkut Kitabı (metin, sözlük), Dede Korkut Kitabı I (giriş, metin, faksimele), Dede Korkut Kitabı I (giriş, metin, faksimele), Dede Korkut Kitabı I (16 baskı), Dedem Korkut Kitabı I Korkut Kitabı (İndeks-Gramer), Dede Korkut Kitabı (1961; 1971; 1980), O.Ş.Gökyay Dedem Korkutun Kitabı, Dedem Korkut Kitabının İngilisce Çevirileri, S.Hizarçı Dede Korkut Kitabı, C.K.Atif. Dedem Korkufun Kitabı, M.Kaplan Dede Korkut, F.M.Kırzioğlu Dedem Korkut Oğuznameleri. I kitab, M.Miyasoğlu Dede Korkut və s. istifadə qaynaqlarından ibarətdir [Bibliografiya, 1999: s. 20, 39].

Bundan əlavə bibliografiyada Türkiyədə nəşr olunan müxtəlif Dədə Qorqud hekayələri də yer almışdır [Bibliografiya, 1999: s. 20, 39].

“Kitabi-Dədə Qorqud” eposu da daxil olmaqla oğuznamələrin Türkiyədə tədqiqi və nəşri ümumtürk kontestində dəyərləndirilə bilər və bu baxımdan ortaq ədəbi abidələr kimi Azərbaycana bağlılığı etibarilə Türkiyədə öyrənilməsi Azərbaycan xalq ədəbiyyatının öyrənilməsinə də şamil olunur. Eyni zamanda unutmamaq olmaz ki, “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunun tarixi-coğrafi xəritəsi əsas etibarilə Azərbaycan ərazisinə düşməsi baxımından da [KDQ Ensiklopediya, II c, 2000: s. 337-339]. bu dastanın öyrənilməsi Azərbaycanla bağlı olaraq hər zaman vacib və zərirdir.

b) “Koroğlu” eposu;

XX əsrin II yarısında ortaq ədəbi abidələrdən “Koroğlu” dastanı da Türkiyədə geniş şəkildə tədqiq və nəşr olunmuşdur. Məlumdur ki, “Koroğlu” dastanının bir çox versiya və variantları mövcuddur. A.Nəbiyev göstərir ki, müasir mərhələdə “Koroğlu” eposu iki başlıca versiya əsasında – “Qafqaz-Anadolu” və “Türküstan” versiyaları ətrafında mərkəzləşmişdir [Nəbiyev, 2006: s. 473].

İ.Abbaslı qeyd edir ki, “Koroğlu” versiyaları bir sıra türk, həmçinin qonşu xalqlar arasında geniş vüsət almışdır [“Koroğlu”, 2005: s. 4].

Türkiyədə “Koroğlu” eposunun tədqiq və nəşr sahəsində göstərilir ki, “Koroğlu” eposu əsas etibarilə XX əsrin II yarısında öyrənilmişdir. Bu kontekstdə F.Sümer və N.Albayrak qeyd edirlər ki, Türkiyədə milli edebiyat və folklor konularına ilginin artmaya başladığı XX. yüzil başlarından itibaren Koroğlunun tarixi kişiliği hakkında çeşitli görüşlər ileri sürülmüş, ancak daha sonra yapılan çalışmalarla ve bilhassa bulunan arşiv belgeleriyle (Sümer, TDA, sy. 46 [1987], s. 9-

21) bu görüşlər günümüzde geçerliliğini büyük ölçüde kaybetmiştir [Sümer, Albayrak, 2002: 269].

Bu kontekst sosial-tarixi məzmunu işarələsə də, aydın görünür ki, XX əsrin II yarısında “Koroğlu” dastanı daha çox tədqiq olunmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, “Koroğlu” eposunun Türkiyədə tədqiqinə mövzunuz daxilində iki aspektdən yanaşmaq olar;

1. Azərbaycan “Koroğlu”su;
2. Türkiyə “Koroğlu”su

“Koroğlu” eposunun və “Koroğlu” haqqında olan rəvayət və əfsanələrin zənginliyini nəzərə aldıqda bu kimi tədqiqat məsələləri meydana çıxır. F.Bayatın göstərdiyi kimi, “Koroğlu” eposunun türk xalqları, qismən də digər xalqlar arasında yaranan versiyaları, variantları, nüsxələri, qolları, müstəqil şeir və əfsanələri bu dastana metodoloji olaraq bu şəkildə yanaşmağı meydana çıxarır. Əlbəttə, bu da dastanın ortaq olan və ortaq olmayan cəhətlərini də spesifik olaraq diqqətə çatdırır [Bayat, 2022: s. 15].

Türkiyədə Azərbaycanda yayılan “Koroğlu” dastanının tədqiqi haqqında onu göstərməzdən əvvəl qeyd etmək vacibdir ki, N.Cəfərovun göstərdiyi kimi, Qafqazda yaşayan qeyri-türk mənşəli xalqların “Koroğlu”su əsasən Azərbaycan “Koroğlu”sunun ayrı-ayrı süjetlərinin variasiyası, bir sıra hallarda isə bilavasitə tərcüməsidir [Türk ədəbiyyatı, 2007: s. 8].

Demək Türkiyədə koroğlunəşnaslıqda Qafqazda yaranan hər hansı bir Koroğlu süjeti də elə Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatının nümunəsi hesab oluna bilər. Ayrıca qeyd etmək lazımdır ki, Türkiyədə “Koroğlu” dastanının Azərbaycanda olan “Koroğlu” dastanı ilə ayrıca müqayisələri aparılmışdır [Atmaca, 2016: s. 353-369].

Ona baxmayaraq ki, Türkiyə, Azərbaycan, Türkmənistan, Özbəkistan, Kazakistan, Özbəkistan, Tacikistanın yanı sıra Gürcülərin, Bulqarların da Koroğlu destanları var [Türk ədəbiyyatı, 2007: s. 354].

S.Atmaca çox əminliklə analitik tədqiqdən sonra qeyd edir ki, Koroğlunun ilk kolundan son koluna kadar pek çox fərqliliklərinin olduğu diqqətlərdən qaçmamaktadır. Koroğlu Destanında mekan ve şahıs isimleri deęişse de destanın asıl unsurunu oluşturan konular üç aşağı beş yukarı birbirine benzer. Koroğlu Destanının Türkiyə ve Azərbaycan varyantları birbirine çok yakındır [Atmaca, 2016: s. 355].

XX əsrin II yarısında “Koroğlu” dastanının Türkiyədə tədqiqi və nəşri istiqamətində F.Bayat göstərir ki, destanın Azərbaycan və Gürcistan sahasından derlenen yeni kolları Erzurumda yayımlanmışdır (1994) [Bayat, 2022: s. 22].

S.Atmaca göstərir ki, “Koroğlu Destanının halk arasında derlenmiş ilk Türkçe yayını Mir Babaoğlu Hasan Molla tarafından yapılmış, Halkıyatı Koroğlu Sultan ve Hakıyatı Gayvazhan adı ile yayımlanmıştır [Atmaca, 2016: s. 355].

Tədqiqatçı Koroğlu süjetlərin Azərbaycan və Türkiyə arasında demək olar ki, eyni olduğunu qeyd edir və Azərbaycan və Türkiyə variantları arasında da müqayisə apararaq mülahizələrinin doğruluğunu isbata yetirir [Atmaca, 2016: s. 355-369].

“Koroğlu” dastanının Azərbaycan variant və versiyalarının Türkiyədə nəşr olunmasına gəlinə, “Koroğlu” dastanı haqqında Türkiyədə mühüm işlər görən P.N.Boratov qeyd edir ki, 1931-ci ildən sonra, yəni XX əsrin II yarısında bu sahədə geniş işlər görülmüşdür. O, göstərir ki, 1931 den bu yana Koroğlu Dəstanı konusunda, Türkiyədə və Türkiyə dışında, yığınla mətn dərlemələri və inqemələr yayımlandı, 50 yılı aşkın sürə içində, bütünüylə və yeni katkıların işığı altında yeni baştan ələ alma fərsətini bulamadığım bu konuyu yaxın bir gələcəkdə bəndən daha gənc kuşaktan məkədaşlarım, bənim vaktiylə çizmiş olduğum taslağı uygulayaraq işləməyə girişmələridir [Boratav, 1984: s. 8].

Təbiidir ki, bu kimi yeni mətnlərin Türkiyədə nəşri sırasında Azərbaycan variantları da diqqətə alınmışdır. Ümumiyyətlə, Türkiyədə istər Azərbaycan, istərsə də Türkiyə variantları araşdırmaya cəlb olunmuşdur. Ə.Cəfərov bu bərədə qeyd edir ki, “Koroğlu” dastanı Türkiyədə də geniş tədqiq olunmuşdur. Türkiyədə “Koroğlu” dastanının çox variantları vardır. Bunların içərisində Anadolu versiyası əsasında yayılmış variantlar daha məşhurdur [Cəfərov, 2015: s. 44-45].

“Koroğlu” dastanı haqqında Türkiyədə XX əsrin II yarısında nəşr olunan araşdırmalardan M.F.Köprülünün [Köprülü, 1962], M.F.Kırzioğlunun [Kırzioğlu, 1974] tədqiqatları da təbiidir ki, bu sahədə istiqmətverici əsərlər olaraq mühüm rol oynamış, Türkiyədə bu aspektdən bir çox qiymətli əsərlər meydana gəlmişdir.

c) Xalq oyun və tamaşaları;

Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatının XX əsrin II yarısında Türkiyədə tədqiqi və nəşri sahəsində xalq oyun və tamaşalarına da diqqət yetirmək lazımdır. Qeyd ədək ki, bu istiqamətdə M.Məmmədova çözü zəngin materialları və anoloji təhlili özündə cəmləyən “Azərbaycan və Anadolu folklorunda oyun və tamaşalar” kimi tipoloji-müqayisəli və tarixi-xronoloji tədqiqat işi meydana qoymuşdur [Məmmədova, 2014].

O, bu araşdırmasında Türkiyədə XX əsrin II yarısında bu kontekstdə nəşr olunan tədqiqatlardan A.Cəfəroğlunun “Orta Anadolu Ağızlarından Dərlemələr” (1995), F.Arsunarin “Türk Çocuk Oyunlarından Örnekler” (1955), M.Andın “Oyun və Büyü” (1974), E.Artunun “Tekirdağ Folklor Araştırmaları” (1978), “Tekirdağ Folklorundan Örnekler” (1983), “Cemal Ritüeli ve Balkanlardaki Varyantları” (1993), S.Cömərtin “Oyun və Rontlar” (1983), M.Özhanın “Çocuk Oyunlarımız” (1990), “Türkiyede Çocuk Oyunları Kültürü” (1997), “Çocuk Oyun ve Oyuncak Terimleri Sözlüğü” (2005), M.Baranın “Çocuk Oyunları” (1993), P.N.Boratavin “Yüz Soruda Türk Halk Edebiyatı” (1992), “Yüz Soruda Türk Folkloru” (2003), H.Günəşin “Çocuk Oyunları” (2003), N.S.Banarlının “Türk Edebiyatı Tarihi” (2001), A.Kabaklının “Türk Edebiyatı” (2004), B.Onur və N.Günəyin “Türkiyede Çocuk Oyunları” (2004), M.Ö.Oğuz və P.Ersoyun “Türkiyede 2004 Yılında Yaşayan

Geleneksel Çocuk Oyunları” (2005) kitablarını, N.Özdemirin “Türkiyede Cumhuriyet Dönemi Çocuk Oyunlarının Halkbilimi Açısından İncelenmesi” dissertasiyası, M.Andın “Çocuk Oyunlarının Kültürümüzde Yeri ve Önemi” (1979), E.Artunun “Tekirdağ Adetlerinden Boncuk Gecesi ve Sedenka”, M.Özhanın “Çocuk Folkloru” (2005) adlı məqalələrini diqqətə çatdırmışdır [Məmmədova, 2014: s. 9].

M.Məmmədova Anadolu və Azərbaycan folkloruna aid olan, Türkiyədə aparılan toplama işlərini özündə cəmləyən elimi əsərlərə də nəzər salmışdır. Bu işlərdən M.Özhan və M.Muradoğlunun “Türk Cumhuriyetlerinde Çocuk Oyunları” (1997), M.Özhanın “Türk Cumhuriyetlerinde Oynanan Çocuk Oyunları ve Tekerlemelerinin Türkiyedekilerle Karşılaştırılması” (1995), Y.Həbibov və İ.Sözenin “Anadolu və Azerbaycan Türklerinin Çocuk Oyunlarının Karşılaştırılması” (2005) kimi məqalələri, D.B.Çelebinin “Türkiye ve Azerbaycandaki Çocuk Oyunları ve Oyuncaklarının Karşılaştırılması İncelenmesi” (2007) kimi magistr diplom işini misal çəkmək olar [Məmmədova, 2014: s. 9, 10].

Eyni mövzuda Y.Məlikova da “Azerbaycan ve türk halk temalarının metin kiyaslanması” monoqrafiyasını yazmış, iki türk xalqının xalq oyun və tamaşalarının müqayisəsini aparmışdır [Melikova, 2007].

Əsər Bakıda nəşr olunsada Türkiyə türkcəsində buraxılması ilə eyni zamanda Türkiyə elmi ictimaiyyətinə identikliyi ilə diqqət çəkir. Əlavə olaraq qeyd edək ki, əsər 2007-ci ildə nəşr olunsada tədqiqatçı bu problemlə XX əsrin sonu, XXI əsrin ilk illərində məşğul olmuşdur [Melikova, 2007: s. 3].

Xalq oyun və tamaşalarının XX əsrin II yarısında Türkiyədə tədqiq və nəşri baxımından fikrimizcə, yuxarıda göstərdiyimiz kitablar kifayət edər. Ancaq bu kimi tədqiqat işlərinin müqayisəli formada meydana gəlməsinə diqqət çəkməklə bu mövzunun Türkiyə və Azərbaycan arasında tipoloji tədqiqlərinin olduğuna da nəzər yetirməyə çalışdıq.

d) Molla Nəsrəddin (Nasireddin Hoca latifeleri);

Azərbaycanda Molla Nəsrəddin kimi tanınan məşhur lətifə personajı məlumdur ki, türk xalqlarının ortaq dəyəridir. P.Əfəndiyevin göstərdiyi kimi, Molla Nəsrəddinə müxtəlif arealda Xoca Nəsrəddin, Xacə Nəsrəddin, Molla Nəsrəddin, bəzən də bəzən isə sadəcə olaraq Xoca, Xacə, Molla, Əfəndi və s. deyilmişdir” [Əfəndiyev, 1981: s. 139].

Molla Nəsrəddin lətifələrinin müxtəlif səviyyədə bu ərazilərdə yayılması demək olar ki, bu nümunələri bir-birindən ayırmır, yalnız folklor spesifikasına uyğun olaraq çoxvariantlılığın meydana çıxmasına səbəb olur. Buna görə də Türkiyədə araşdırılan bu lətifələr elə Azərbaycan folkloruna da aiddir və tədqiq, nəşr etibarilə ortaq türk dəyəri hesab olunur. XX əsrin II yarısında Molla Nəsrəddin və yaxud qeyd etdiyimiz adlarla bu personaj adı altında lətifələrin tədqiqi, qruplaşdırılması və nəşri sahəsində də əhəmiyyətli işlər görülmüşdür. L.Çelebinin, “Latifeler” (1997), A.Gölpınarlıının “Nasreddin Hoca” (1961), M.Andın “Nasreddin Hocanın Mansıbı” (1969).

Ü.S.Topçuoğlunun, “Nasreddin Hoca ve Latifeleri” (1980), E.Tokmakçioğlunun “Bütün Yönleriyle Nasrettin Hoca” (1981), Ş.Kurganın “Nasrettin Hoca” (1986), Ö.Mertin “Nasrettin Hocanın Soyu ile İlgili Belgeler” (1986), M.Akarın “Nasreddin Hoca” (1986), A.E.Bozyiğitin, “Nasreddin Hoca Bibliyografyası Üzerine Bir Deneme” (1987), A.Y.Ocakin “Nasreddin Hocanın Yaşadığı Sosyal Çevre” (1991), S.Topçunun “Nasreddin Hoca Fıkralarında Mizah Anlayışının Psikolojik ve Tasavvufî Kaynakları” (1991), N.Törün, “Türkçe ve Rumca Olarak Söylenen Nasreddin Hoca Fıkraları Üzerine Bir İnceleme” (doktora tezi, 1992), Günay Kutun, “Nasreddin Hoca Hikayeleri Yazmalarının Kolları Üzerine Bir Deneme”, (1992), S.Sakaoğlunun, “Türk Fıkraları ve Nasreddin Hoca” (1992), P. N.Boratavın “Nasreddin Hoca” (1996), C.Kurnazın “Divan Şiirinde Nasreddin Hoca” (1997), İ.Başgözün “Geçmişten Günümüze Nasreddin Hoca” (1999), F.Türkmenin “Nasreddin Hoca Latifelerinin Şerhi (Burhaniye Tercümesi)” (1999), M.Bayramın, “Tarihin Işığında Nasreddin Hoca ve Ahi Evren” (2001), Yedi İklim (Nasreddin Hoca özel sayısı) (2001) və s. tədqiq və nəşrləri, bundan əlavə “Fikrî ve Felsefî Yönüyle Nasreddin Hoca Sempozyumu Bildirileri” (Konya 1991), “Milletlerarası Nasreddin Hoca Sempozyumu Bildirileri” Akşehir (1991), Konya (1992), “Uluslararası Nasreddin Hoca Bilgi Şöleni (Sempozyumu) Bildirileri”, 24-İzmir (1996), Ankara (1997), “Türk Edebiyatı (Nasreddin Hoca anıt sayısı)” (1995) və s. kimi elmi-kütləvi əhəmiyyət daşıyan simpozium və toplular nəşr olunmuşdur [Albayrak, 2006: s. 420].

Molla Nəsrəddin lətifələsinin əsas etibarilə Türkiyədə Xoca Nəsrəddin və yaxud Nəsrəddin Xoca adıyla tədqiq və nəşri demək olar ki, eyni nümunələrin araşdırılmasından ibarətdir. Bu baxımdan Türkiyədə XX əsrin II yarısında Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatını ilgiləndirən ortaq mədəni hadisə olaraq realizə oluna bilər.

Azərbaycan-Türkiyə ortaq mədəni dəyərləri kontekstində yalnız təqdim etdiyimiz nümunələri deyil, demək olar ki bütün folklorumuzu türk folkloru kontekstində incələmək mümkündür. Bu baxımdan bu ortaq dəyərləri səciyyəvi olaraq təqdim etməyə çalışdıq.

2. Ortaq olmayan ədəbi nümunələr.

Azərbaycan xalq ədəbiyyatının ortaq olmayan ədəbi nümunələri aşığı ədəbiyyatı, el şairləri, saz şairləri hesab oluna bilər. Ancaq bu sənət və sənətkarlıq yalnız coğrafi baxımdan ayrıdır, eyni mənşə, eyni inanc, eyni dil daşıyan Azərbaycan və Türkiyə türklərinin mövzu, süjet və motivləri eyni mənəvi-ruhani duyğuların ifadəsidir. Misal üçün, Yunus Əmrə, Aşığı Veysəl ərazi baxımından Türkiyə arealını, Aşığı Qurbani, A.Tufarqanlı, Xəstə Qasım, A.Ələsgər Azərbaycan aşığı mühitini təşkil etsə də, eyni mədəniyyətin nümayəndələridirlər. Buna görə də Azərbaycan və Türkiyə arasında ortaq olmayan dəyərlər də əslində ortaqdır və ümumtürk kontekstində öyrənilməsi daha münasibdir. Ümid edirik ki, artıq son illərdə başlayan

bu kimi vahid məkanda ədəbi dəyərlərin öyrənilməsi kimi tədqiqat obyektləri gələcəkdə dinamik inkişafın göstəricisi kimi daha da geniş stimul təşkil edəcəkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Akhan E.B. Dana Ata oğuznamesi haqqında yapılan çalışmalar / folklor /edebiyat, cilt:25, sayı: 98, 2019 / 2, s.279-290
2. Albayrak N. Nasreddin Hoca. Türk mizah kahramanı // İslam Ansiklopedisi (TDV), – cild 32, – İstanbul, –2006, – s. 418-420
3. Atmaca S. Azərbaycan və Türkiyede Köroğlu Destanının Karşılıklı Analizi / KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi Cilt:13 Sayı:2 (2016), s. 353-369
4. Baxşəliyeva G. Əhməd Zəki Validi Toğanın həyat və yaradıcılığı // Əhməd Zəki Validi Toğanın anadan olmasının 120 illiyinə həsr olunmuş Beynəlxalq elmi konfrans (Bakı, 28-30 Aprel 2010-cu il) / – tərtib edən. Ə.Cəfərova. –M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanası. – Bakı, – 2010, – 93 s.
5. Bayat F. Oğuz epik ənənəsi və “Oğuz kağan” dastanı / F.Bayat. – Bakı: Sabah, – 1993. – 194 s.
6. Bayat F. Türk destancılık tarihi bağlamında “Köroğlu” dastanı (Türk dünyasının Köroğlu fenomenolojisi) / F.Bayat. – Türkiye, İstanbul, – Ötüken neşr, IV basım, –2022. – 228 s.
7. Boratav N.P. Köroğlu Destanı / N.P.Boratav. – İstanbul, Adam Yayıncılık ve Matbaacılık A.Ş., – 1984. – 261 s.
8. Cəfərov Ə. Şifahi və yazılı ənənədə Koroğlu süjetləri (Eposun Azərbaycan versiyası əsasında). Filologiya üzrə elmlər doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın avtoreferatı. – Bakı, 2015. – 60 s.
9. Əbülqazi Bahadır xan. Şəcərei-Tərakimə (Türkmənlərin soy kitabı) / Rus dilindən tərcümə edən, ön söz və göstəricilərin müəllifi və biblioqrafiyanın tərtibçisi İ.M.Osmanlı. – Bakı: Azərbaycan Milli Ensiklopediyası NPB, – 2002. – 146 s.
10. Əfəndiyev P. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı / P.Əfəndiyev. – Bakı, Maarif nəşr, – 1981. – 401 s.
11. Əlizadə S. 1987. Oğuznamə / Çapa hazırlayan Samət Əlizadə. – Bakı: Yazıçı, – 1987. – 223 s.
12. Gezer H. Son Dönem Çağatay Yazı Dilinin Temsilcisi Nürmuhammed Andelibin Kıssayı-Firavn Destanı / Türkologiya (Türkoloji) № 3 (115). –Türkistan, 2023, – s. 127-149
13. Kırzioğlu M.F. XV - XVI yüzyıllarda “Köroğlu - Koroğlu” adlı iki türkmen oymağı / Uluslararası türk folklor semineri bildiri. – Ankara, –1974.
14. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı: biblioqrafiya / tərtib edənlər: M.Vəliyeva, M.İbrahimova, G.Misirova. Azərbaycan Milli Kitabxanası. –Bakı, 2015. – 590 s.
15. Kitabi Dədə Qorqud Ensiklopediyası. – İki cildə. II cild. – Bakı: Yeni Nəşrlər Evi, – 2000, – 567 s.

16. “Kitabi Dədə Qorqud”un bibliografiyası / Hazırlayanlar: H.M. Məmmədov, F.N.Vəliyev, M.Z.Qənbərova, Ş.Ə.Əhmədova. – Bakı, Maarif, –1999. – 56 s.
17. Koroğlu / Tərtib edənlər: İ.Abbaslı, B.Abdulla. – Bakı: Lider, – 2005. – 552 s.
18. Korkmaz Z. Yine oğuznamələr üzərinə / Türk dili. Ağustos 2020 Yılı: 69 Sayı: 824.
19. Köprülü M.F. Türk Saz Şairləri. III ciltte. I-III c. – Ankara: Güven Matbaası, 1962. – 377 s
20. Melikova Y. Azərbaycan və türk xalq tamaşalarının mətn kiyaslanması / Y.Melikova. – Bakı: Araz, –2007. – 238 s.
21. Məmmədova M.N. Azərbaycan və Anadolu folklorunda oyun və tamaşalar. / M.Məmmədova. – Bakı: Elm və təhsil, – 2014. – 202 s.
22. Mənzum oğuznamə / Anadolu türkcəsindən Azərbaycan dilinə çevirən, ön söz və göstəricilərin müəllifi və bibliografiyanın tərtibçisi İ.M.Osmanlı. – Bakı: Ulu, – 2005. – 84 s.
23. Nəbiyev A. Azərbaycan xalq ədəbiyyatı. II hissə (orta əsr və yeni dövr folklor yaradıcılığı). A.Nəbiyev. – Bakı, Elm, – 2006. – 685 s.
24. Ögel B. Türk mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar). I cilt. (Birinci baskı : 1989; İkinci baskı : 1993; Üçüncü baskı : 1998; Dördüncü baskı: 2003). V baskı. –Türkiye, Ankara, –Türk Tarih Kurumu Basımevi, –2010. – 644 s.
25. Ögel B. Türk mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar). B.Ögel. – II cilt. –Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, – 1995. – 610 s.
26. Ramiz Əskər, Nailə Əskər / Kitabi-Dədə Qorqud. Bibliografik göstərici. I cild. – Bakı, BXQR, 2017. – 624 s.
27. Rəşidəddin F. Oğuznamə / Fars dilindən tərcümə, ön söz və şərhlərin müəllifi R.M.Şükürova. – Bakı: Azərbaycan Dövlət NPB, –1992. – 72 s.
28. Sümer F. Albayrak N. Koroğlu // İslam Ansiklopedisi (TDV), – cild 26, – Ankara, –2002, – s. 268-270
29. Türk xalqları ədəbiyyatı. Yeni dövr. Bakı: Çarşıoğlu – Azərbaycanda Atatürk Mərkəzi, – 2007. – 320 s
30. Vəliyev K. Uğurlu F. Oğuznamələr / Tərtib edənlər: K.Vəliyev, F.Uğurlu. – Bakı: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, – 1993, – 92 s.

Arzu MƏMMƏDXANLI
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
ixtisas: türk xalqları ədəbiyyatı

XX ƏSRİN II YARISINDA AZƏRBAYCAN ŞİFAHİ XALQ
ƏDƏBİYYATININ TÜRKiYƏDƏ TƏDQİQİ VƏ NƏŞRİ MƏSƏLƏLƏRİ

XÜLASƏ

Bu araşdırmada XX əsrin II yarısında Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatının Türkiyədə tədqiq və nəşr məsələlərinə toxunulmuşdur. Aydınır ki, tədqiq işi ayrıca bir sahədir və mətnin müxtəlif nəzəri-tətbiqi cəhətdən əsaslandırılmasına əsaslanır. Nəşr isə həm əlyazmaların, həm ədəbi abidələrin, həmçinin onların haqqında olan tənqidi mətnlərin meydana qoyulub tirajlanmasını həyata keçirir. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatının funksional ədəbi nümunələrinə nəzər yetirərkən aydın olur ki, müxtəlif janrlarda olan bu əsərlər Türkiyənin də ədəbi-mədəni dəyərləri olaraq daşır. Oğuznamələr, oğuznamə hekayətləri, oğuznamə olaraq ayrıca tədqiqat sahəsinə çevrilən “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı, “Koroğlu” eposu, Xalq oyun və tamaşaları, Molla Nəsrəddin lətifələri və s. janrlarda olan nümunələr cüzi dəyişikliklərlə Türkiyənin də ortaq ədəbi nümunələri hesab olunur. Bu baxımdan bu əsərlərin tədqiq və nəşri elə Azərbaycan xalq ədəbiyyatının eyni kontekstdə araşdırılmasını meydana gətirir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan xalq ədəbiyyatının Türkiyədə tədqiq və nəşr məsələləri izləyərkən iki aspekt meydana çıxır. Birincisi, sovet dönmində Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatının tədqiq və nəşr məsələləri 1950-1991-ci illəri əhatə edir, ikincisi, Azərbaycanın müstəqilləşməsinin başlanğıcında şifahi xalq ədəbiyyatının tədqiqi və nəşri 1991-2000-ci illəri öz sərhədlərinə daxil edir. Ancaq XX əsrin II yarısında müstəqillik dövrü 9 ili əhatə etdiyi üçün ayrıca şəkildə deyil, birgə öyrənilir. Buna baxmayaraq həmin illər qardaş xalqların yaxınlaşmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir və bu nümunələrdə özünü göstərir. Bundan əlavə XX əsrin II yarısı nəşr və tədqiq məsələləri öyrənilsə də, bir neçə il sonranın əsərlərinə də yer verilir, XXI əsrin ilk illəri də tədqiqatə cəlb olunur. Çünki araşdırmalar müəyyən dövrü əhatə etməklə istər-istəməz XX əsrin son illərində hazırlanıb XXI əsrin ilk illərinə gedib çıxıb bilər. Tədqiqatın natamam olmaması üçün bu metodologiyadan istifadə olunur. Ümid edirik ki, bu tədqiqat işi orijinallığı ilə elmi ictimaiyyətin diqqətini çəkəcəkdir.

Açar sözlər: Azərbaycan, Türkiyə, XX əsr, folklor, ədəbi nümunələr.

ARZU MAMMADKHANLI
Doctor of Philosophy in Philology
Specialty: Turkish literature

**RESEARCH AND PUBLICATION OF AZERBAIJANI ORAL FOLK
LITERATURE IN TURKEY IN THE SECOND HALF OF THE 20TH
CENTURY
ABSTRACT**

This study examines the research and publication of Azerbaijani oral folk literature in Turkey during the second half of the twentieth century. Research is treated as an independent scholarly field grounded in various theoretical and applied

approaches to textual analysis, while publication is understood as the process of compiling, editing, and disseminating manuscripts, literary monuments, and critical studies related to them.

An examination of Azerbaijani oral folk literature across different genres demonstrates that these works have been transmitted and preserved in Turkey as shared literary and cultural values. Oghuznames and Oghuzname narratives, the epic *Kitabi-Dede Gorgud*—which has developed into a distinct field of study under the broader Oghuzname tradition—the epic *Koroglu*, folk games and performances, and Molla Nasreddin anecdotes are regarded as common literary heritage in Turkey, albeit with minor variations. From this perspective, the study and publication of these works in Turkey constitute an important component of research on Azerbaijani folk literature as a whole.

In tracing the research and publication of Azerbaijani oral folk literature in Turkey, two main periods can be identified. The first covers the Soviet era (1950–1991), while the second includes the early years of Azerbaijan’s independence (1991–2000). Although the independence period spans only nine years within the second half of the twentieth century, it is not examined separately but rather in conjunction with the preceding period. Nonetheless, these years hold particular significance in strengthening cultural and scholarly ties between the two fraternal nations, a development reflected in the literary studies and publications of the time.

Furthermore, while the primary focus of the research is the second half of the twentieth century, selected works from the late 1990s extending into the early twenty-first century are also included. This approach acknowledges that studies initiated at the end of the twentieth century often reached publication in the early years of the new century, and it ensures the completeness and continuity of the research. It is hoped that this study will contribute original insights and attract the interest of the scholarly community.

Keywords: *Azerbaijan, Turkey, twentieth century, folklore, oral literature, literary heritage*

Rəyçi: *filologiya elmləri doktoru Eşqanə Babayeva*